

Sebastian Wasiuta
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin
sebastian.wasiuta@mail.umcs.pl

ETNOLINGWISTYKA KOGNITYWNA – W STRONĘ INTEGRALNEGO OPISU JĘZYKA

Słowa kluczowe: etnolingwistyka kognitywna, historia semantyki, Jerzy Bartmiński, język, językowy obraz świata, przysłowie, stereotyp

Keywords: cognitive ethnolinguistics, history of semantics, Jerzy Bartmiński, language, linguistic worldview, proverb, stereotype

Odpowiadając dawno temu na pytanie, czym zajmuje się etnolingwistyka, Jerzy Bartmiński udzielił następującej odpowiedzi: etnolingwistyka „za przedmiot swoich badań obiera język w jego złożonej relacji do kultury” (Bartmiński 1988b: 5). Funkcjonujące na polskim gruncie dwa ujęcia tej subdyscypliny językoznawstwa wiążą przedmiot jej badań bądź z folklorem, gwarami i kulturą ludową (Anusiewicz 1994), bądź z językami standardowymi i kulturą ogólnonarodową, a nawet z badaniami ponadnarodowymi, porównawczymi, interkulturowymi (por. Bartmiński 1986: 17)¹. Bez względu jednak na rodzaj ujęcia – szerszego czy węższego – u podłoża etnolingwistyki jako dyscypliny badawczej zawsze leżą trzy komponenty: język, człowiek i kultura. Dwa pierwsze są obecne w nazwie kierunku, trzeci jest implikowany, kultura wymaga bowiem nosicieli, a więc istnienia podmiotu. Wszystkie one (eksponowane w równoległe używanych nazwach dyscypliny: *etnolingwistyka*, *lingwistyka antropologiczna*, *lingwistyka kulturowa*, *lingwistyka antropologiczno-kulturowa*) stanowią konstanty w ramach współcześnie funkcjonujących nurtów

¹ Podstawowa formuła zakłada ograniczenie badań do folkloru, gwar i kultury ludowej, gdy w koncepcji szerszej wychodzi się w kierunku języków ogólnonarodowych i badań porównawczych, interkulturowych (Bartmiński 2004: 10).

etnolingwistyki: dialektologicznej Nikity i Swietłany Tołstojów, etymologicznej Wiaczesława Iwanowa i Władimira Toporowa, onomastycznej Aleksandra Matwiejewa oraz kognitywnej Jerzego Bartmińskiego (Niebrzegowska-Bartmińska 2020a)². Nurty te, utożsamiane niekiedy ze szkołami badawczymi, łączą między innymi:

- (1) jedność języka i kultury, ich pokrewieństwo tak głębokie, że powinny być badane w powiązaniu;
- (2) dowartościowanie funkcji poznawczej języka, a nie tylko jego funkcji komunikatywnej;
- (3) nastawienie na rekonstrukcję językowo-kulturowego obrazu świata i człowieka na szerokiej bazie danych językowych (system językowy, leksyka, teksty, uzus) i „przyjętym” (wierzenia i zachowania);
- (4) uznanie, że ostatecznym celem badań etnolingwistycznych jest dotarcie do sposobu konceptualizacji świata przez człowieka mówiącego, do jego mentalności i świata wartości (Bartmiński 2016: 12).

Ad (1). Etnolingwistyka wychodzi poza opis wyłącznie systemu językowego, w kierunku związków języka z kulturą; zajmuje się tym, jaka interpretacja świata zawarta jest w języku³. Szeroko znane jest spostrzeżenie Émile’a Benveniste’a, że „[j]ęzyk jest interpretantem wszystkich systemów semiotycznych, [...] może w zasadzie wszystko skategoryzować i zinterpretować, włącznie z sobą samym” (Benveniste 1977: 31).

U podstaw etnolingwistyki leży tak zwana hipoteza Sapira–Whorfa, w której świetle język jest „symbolicznym przewodnikiem po kulturze” (Sapir 1978: 89). Rozumienie pojęcia „kultura” bywało różne – w klasycznej pracy Alfreda Kroebera i Clyde’a Kluckhohna (1952) autorzy wymieniają 150 jej definicji, dzieląc je na opis-

-
- 2 Najbardziej adekwatna nazwa synonimiczna dla etnolingwistyki to „językoznawstwo antropologiczne”. Według historyka antropologii kulturowej jest ono „nauką o języku, a w szczególności o jego zróżnicowaniu. W porównaniu z całym językoznawstwem jest to wąska dziedzina wiedzy, jednak językoznawstwo antropologiczne utrzymuje ścisłe związki z antropologią, natomiast główny nurt językoznawstwa obecnie (od początku lat sześćdziesiątych XX wieku) koncentruje się przede wszystkim na zasadach leżących u podstaw wszystkich języków. Można powiedzieć (w pewnym uproszczeniu), że nowoczesne językoznawstwo bada *język*, a bardziej konserwatywne językoznawstwo antropologiczne bada *języki*. Językoznawstwo antropologiczne jest integralnie związane z »relatywistycznym« nurtem w antropologii kulturowej” (Barnard 2000; wyd. pol. Barnard 2006: 33–34). Propozycja pięciu pól tematycznych etnolingwistyki, o której pisał J. Bartmiński, jest zbieżna z takim rozumieniem zadań językoznawstwa antropologicznego. Zdaniem Bartmińskiego zainteresowania etnolingwistyki skupiają się na: (1) kulturowych funkcjach języka, (2) jego stylowym zróżnicowaniu, (3) gatunkowych wzorcach wypowiedzi, (4) funkcjonalnym badaniu kategorii gramatycznych i semantycznych języka, (5) analizie leksyki jako klasyfikatora doświadczeń społecznych (Bartmiński 1986, 1987).
 - 3 Takie rozumienie etnolingwistyki pojawia się również w zbiorowym opracowaniu *Le Langage: „etnolingwistyka to dziedzina, która zajmuje się badaniem relacji pomiędzy językiem i obrazem świata tych, którzy mówią”* (Pottier 1973: 124).

we, historyczne, normatywne, psychologiczne, strukturalne oraz genetyczne. Daje to wyobrażenie, jak wiele elementów może się składać na kulturę – według klasycznego ujęcia Edwarda B. Tylora: wiedza, wierzenia, sztuka, moralność, prawo, obyczaje (Tylor 1896: 150). Jednakże dopiero Ruth Benedict we *Wzorach kultury* (Benedict 1934; wyd. pol. Benedict 2002) dokonała przełomu, dzięki któremu kultura stała się centralnym pojęciem antropologii – jej zdaniem wszystkie analizy szczegółowe należy rzutować na obraz badanej kultury jako całości (Barnard 2000; wyd. pol. Barnard 2006: 150).

Relację między językiem a kulturą J. Bartmiński określił mianem paradoksu wzajemnego uzależnienia – z jednej strony język jest częścią (składnikiem) kultury, z drugiej zaś tę kulturę sobą ogarnia i jest wobec niej autonomiczny (Bartmiński 2001: 18–19; por. Olszewska-Dyoniziak 1996: 41).

Dla etnolingwistyki istotne jest ideacyjne ujęcie kultury, którego autorem jest Ward Hunt Goodenough. Zasadnicze wydają się w tym wypadku przynajmniej dwa jego twierdzenia: „teoria języka i kultury powinna również wynikać z wiedzy o interakcjach psychologicznych i społecznych, a także z tego, jak te procesy oddziałują na siebie nawzajem” oraz: „ludzie wchodzą w relacje ze sobą, opierając się na przypuszczeniu, że grupa podziela przekonania jej przypisane, na założeniu, że rzeczywiście istnieją kolektywne przekonania i wyobrażenia” (Goodenough 2006: 106, 114)⁴. Tak bowiem buduje się wspólnota komunikacyjna, której przekonania i wyobrażenia – a także wartości, normy postępowania, systemy etyczne (Anusiewicz 1994: 12) – są zmagazynowane i odzwierciedlone w języku.

Ad (2). Język nie służy wyłącznie komunikacji i nie jest wyłącznie narzędziem myślenia. Etnolingwistyka dostrzega i uznaje, że pełni on rozmaite funkcje: jest podstawowym środkiem komunikacji i siłą konsolidującą grupę; jest „twórczym organem myśli”; funkcja symboliczna języka daje dostęp do świata kultury; jest źródłem wiedzy o człowieku i przewodnikiem po kulturze; jest archiwum kultury i ludzkiej pamięci; odzwierciedla zmiany zachodzące w rzeczywistości; jest narzędziem kreacji; jest „przestrzenią, w której się mieszka”, najbliższym i najważniejszym otoczeniem człowieka; jest przewodnikiem po wartościach – zarówno źródłem wiedzy

4 Definicję kultury zaproponowaną przez tego badacza (Goodenough 1981: 98–104) szczegółowo omawia Maciej Rajewski: „Każdy człowiek rozwija ze swojego doświadczenia prywatny, subiektywny obraz świata i jego treści. Obraz ten obejmuje kognitywne i emocjonalne uporządkowanie doświadczenia tej jednostki (jej propriospekt). W obrębie takiego propriospektu znajdują się różne standardy postrzegania, wartościowania, sądzenia i działania, które człowiek przypisuje innym jednostkom. Źródłem standardów, które umożliwiają rozumienie oraz przewidywanie zachowania ludzi jest doświadczenie człowieka. Jednostka może przypisywać różne standardy różnym zbiorom ludzi i jednocześnie uświadamiać sobie, że zbiory te charakteryzują się odmiennymi kulturami. [...] Standardy te jednostka wyabstrahuje z wypowiedzi, zachowań i działań innych ludzi” (Rajewski 2004: 226–227).

o wartościach, jak i narzędziem wartościowania oraz nosicielem wartości; jest podstawą tożsamości wspólnotowej (Niebrzegowska-Bartmińska 2020a: 18–34)⁵.

Ad (3). Pojęcie językowego obrazu świata (JOS) jest kluczowe dla etnolingwistyki kognitywnej. W ujęciu J. Bartmińskiego JOS jest

zawartą w języku, różnie zwerbalizowaną interpretacją rzeczywistości dającą się ująć w postaci zespołu sądów o świecie. Mogą to być sądy „utrwalone” w gramatyce, słownictwie, w kliszowych tekstach, np. przysłowia, ale także sądy „presuponowane”, tj. implikowane przez formy językowe utrwalone na poziomie społecznej wiedzy, przekonania, mitów, rytuałów (Bartmiński 2007: 12, por. Bartmiński 1990: 110).

Językowy obraz świata jest – w myśl przywołanej koncepcji – rezultatem interpretacji rzeczywistości, a nie jej odbiciem lustrzanym⁶. Powstanie JOS wiąże się z doświadczeniami historycznymi wspólnoty komunikatywnej, do której należy mówiący, a nosiciele języka nabywają JOS wraz z tym językiem drogą socjalizacji (Bartmiński 2007: 14). Implikowany jest zatem podmiot – nosiciel i twórca językowego obrazu świata. Kreowanie JOS odbywa się za sprawą przyjętego systemu wartości, dlatego też Bartmiński przyjmuje, że „JOS jest zależny (wywodliwy, pochodny) od założonego, w sposób jawny lub ukryty, systemu wartości” (Bartmiński 2003: 63). Nośnikiem językowego obrazu świata są teksty: „JOS ujawnia się w tekstach językowych, które są manifestacją systemu językowego, opierają się na społecznych konwencjach jego realizacji” (Bartmiński 2007: 14). Ponadto „JOS jest utrwaleniem zespołu relacji zawartych w językowym ukształtowaniu tekstu, a wynikających z wiedzy o świecie pozajęzykowym”. Wariantywność językowego obrazu świata jest „silnie uzależniona od wyznaczników stylowych i gatunkowych tekstu”. Inny obraz świata zawarty jest w tekstach groteskowych, inny we wspomnieniowych, jeszcze inny w baśniach – niestandardowe obrazy świata „nie są typowe tylko dla folkloru” (Bartmiński, Tokarski 1986: 80).

We wstępie do pierwszego tomu *Słownika stereotypów i symboli ludowych* J. Bartmiński wyjaśniał, że etnolingwistyczny charakter tego słownika „polega jednak przede wszystkim na ujmowaniu języka w kontekście kultury, a więc w konsekwencji na wyjściu poza dane czysto językowe [...], na uwzględnianiu użycia języka, na sięgnięciu do utrwalonych społecznie wierzeń i praktyk, tworzących przyjęty (nie: pozajęzykowy) kontekst wypowiedzi słownych” (Bartmiński 1996: 11–12). Wykorzystanie w definicji kognitywnej danych przyjętych wzbogaca informacje o znaczeniu (zob. Niebrzegowska-Bartmińska 2020b: 6).

5 Wymienione przeze mnie tutaj jedynie hasłowo funkcje języka z punktu widzenia etnolingwistyki wyczerpująco omawia i komentuje Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska w cytowanej monografii *Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce* (2020a).

6 Stanowisko to jest polemiczne wobec rozumienia JOS jako odbicia rzeczywistości w języku, które pojawiło się w *Encyklopedii wiedzy o języku polskim* (EWJP).

Rekonstrukcji językowego obrazu świata dokonuje się na podstawie czterech typów danych: (A) systemowych: kategorii gramatycznych, słownictwa, frazeologizmów, przy czym niepożądane jest izolowanie poszczególnych poziomów opisu; (B) tekstów, które zawierają powtarzalne sądy o przedmiocie, utrwalone w postaci motywów; (C) ankiet językowych; (D) tzw. danych przyjęzycznych, „na które składa się utrwalona społecznie wiedza o świecie, wspólnota nadawcy i odbiorcy, oraz towarzyszące wiedzy przekonania i wierzenia” (Bartmiński 2007: 13, 230).

Cele badań etnolingwistyki (i wykorzystywane w analizach podstawy materiałowe) można sytuować w typie językoznawstwa „zewnętrznego”, pozostającego w opozycji do językoznawstwa „wewnętrznego”, czyli takiego, które skupia się na izolowanym opisie systemu językowego, jego jednostek i zasad ich łączenia⁷.

Praktyczne konsekwencje nieuwzględniania różnych typów danych w definicji są łatwo dostrzegalne. Na przykład przysłowia w hasłach słownika polszczyzny ogólnej występują w charakterze ilustracyjnym, w części dokumentacyjnej (przykładach użycia słowa)⁸. Rozpatrzmy następujący przypadek. Dokumentacja hasła *wilk* w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* podaje przysłowie: *Człowiek człowiekowi wilkiem* (USJP III: 445). Można zapytać, czy zabieg ten ma uzasadnienie, odnosząc go do zamieszczonej w tym słowniku definicji słowa *wilk*. Znajomość konwencji przysłów podpowiada, że przytoczona paremia mówi coś o stosunkach między ludźmi, a nie o wilku. Zapewne dlatego użytkownik USJP z hasła *wilk* zostaje odesłany do hasła *człowiek*. Tutaj ponownie odnotowane jest przysłowie *Człowiek człowiekowi wilkiem*, tym razem z objaśnieniem jego znaczenia: ‘ludzie są zawistni, nieżyczliwi dla siebie nawzajem’ (USJP I: 523), przy czym definicja hasła *człowiek* brzmi: ‘*Homo sapiens*, istota żywa wyróżniająca się najwyższym stopniem rozwoju psychiki i życia społecznego, jedyna posiadająca kulturę i zdolna do jej tworzenia’ (ibid.).

Jak ma się definicja hasła *człowiek* do użycia w jej dokumentacji przysłowia *Człowiek człowiekowi wilkiem*? Jest to pytanie o przystawalność definicji do dokumentacji. Nawet jeżeli uznamy, że paremia *Człowiek człowiekowi wilkiem* mówi wprawdzie o stosunkach międzyludzkich, a nie o wilku, ale to stosunki w świecie zwierząt stanowią punkt odniesienia dla oceny relacji w świecie ludzi, to czy o wilkach można powiedzieć, że są wobec siebie zawistne i nieżyczliwe? Podobne uwagi można zresztą sformułować także wobec innych haseł z pola semantycznego

7 Rozróżnienie to wprowadził, jak wiadomo, Ferdinand de Saussure w *Kursie językoznawstwa ogólnego*, ilustrując je porównaniem do gry w szachy: „fakt, że przysłyły one z Rosji do Europy, należy do rzędu zewnętrznych; wewnętrzne natomiast jest to wszystko, co dotyczy systemu i prawideł gry. Jeśli zastąpię figury drewniane figurami z kości słoniowej, zmiana ta jest całkowicie obojętna dla systemu; lecz jeśli zwiększę lub zmniejszę liczbę figur, taka zmiana wpłynie wybitnie na »gramatykę« gry” (de Saussure 1916; wyd. pol. de Saussure 2002; zob. też Nikolski 1976).

8 Z punktu widzenia etnolingwistyki przysłowia należą do drugiego (B) z wymienionych wyżej typów danych, które należy brać pod uwagę, odtwarzając JOS. Będąc tekstami kliszowanymi, zawierają „powtarzalne sądy o przedmiocie”.

‘zwierzęta’ w USJP. Na przykład przysłowia *Jedna jaskółka nie czyni wiosny* i *Powiedziały jaskółki, że niedobre są spółki*, podane w dokumentacji hasła *jaskółka* (USJP I: 1272), rozmijają się z definicją *jaskółki* w tym słowniku, brzmiącą: ‘*Hirundo*, niewielki ptak wędrowny, owadożerny, charakteryzujący się długimi, ostro zakończonymi skrzydłami i widełkowatym ogonem, szybki w locie’ (ibid.: 1271). Pierwsze z wymienionych przysłów przestrzega bowiem przed pochopnym postępowaniem, drugie natomiast radzi w działaniu polegać na własnych siłach i nie liczyć na cudzą pomoc⁹.

Przykładem skorelowania definicji z dokumentacją są hasła w *Słowniku stereotypów i symboli ludowych*. Pozycja przysłowia w SSiSL jest wysoka – co do zasady „dokumentacja zawiera przede wszystkim ludowe teksty kliszowane, tj. stabilizowane pod względem struktury semantycznej i/lub formalnej i powtarzające się w obiegu społecznym” (Bartmiński 1996: 13). Ponadto: „Kolejność gatunków w dokumentacji jest względnie stała. Na początku umieszczamy »małe formy«, jak zagadka, przysłowie, rymowane przepowiednie pogody [...]” (ibid.: 20). Przysłowie lokuje się tuż za zagadką nie tylko ze względu na stabilizację, ale też relewancję kulturową.

Naszkicowane powyżej sposoby wykorzystania przysłów w słowniku są skrajnie różne. W pierwszym przypadku przysłowie występuje właściwie w formie ozdobnika, bez związku z treścią definicji. Tymczasem jeżeli nie ma odpowiedniości między definicją a dokumentacją (gdy obie części artykułu hasłowego nie przystają do siebie albo hasło pozbawione jest dokumentacji), komponenty definicji można uznać za niepotwierdzone – definicja taka może zawierać albo „za dużo” danych i zmierzać w stronę opisu encyklopedycznego, albo mieć tych danych „za mało” i wówczas mogą w niej nie zostać uwzględnione charakterystyki o dużym utrwaleniu. W przypadku drugim – przysłowie jest nośnikiem informacji istotnych dla budowania pełnej, wyczerpującej eksplikacji. Jeśli badanie językowego obrazu świata polega na rekonstruowaniu językowych stereotypów poszczególnych jego elementów, to przysłowia mają w tym zakresie do odegrania rolę szczególną – z powodu ich dużej mocy stereotypizacyjnej.

Ad (4). W myśl hipotezy Sapira–Whorfa, w języku zawarta jest kulturowo relatywna interpretacja (konceptualizacja) zjawisk świata, język kształtuje też wyobrażenia ludzi o tym świecie, strukturyzuje rzeczywistość (EJO: 237). Stąd też ludzie mówiący różnymi językami będą odmiennie postrzegać świat¹⁰. Amerykańską

9 Analizy szczegółowe dotyczące przysłów w słownikach – również na materiale USJP – znajdują się w artykule Marii Węgiel (2007).

10 Tradycje europejskie tej myśli są starsze, osiemnastowieczne. Johann Gottfried Herder uważał, że „język wyznacza granicę i zarys ludzkiego poznania”. Rozwinięcia tezy Herdera dokonał Wilhelm von Humboldt, stąd też określa się te twierdzenia mianem hipotezy Herdera–Humboldta, cały zaś współczesny nurt etnolingwistyczny – neohumboldtyzmem. Niemal skrzydlatym słowem stała się teza 5.6 *Traktatu logiczno-filozoficznego* Ludwiga Wittgensteina: „*Die Grenzen meiner Sprache bedeuten die Grenzen meiner Welt*” – „granice mego języka oznaczają granice mego świata” (zob. Anusiewicz 1990: 279–280; Mayenowa 1991: 104–106; Grabias 2001: 41).

i europejską interpretację tych myśli łączy przekonanie o tym, że za różnicami w budowie języków idą różnice w postrzeganiu świata, odmienne jego językowe obrazy. Dopiero Franz Boas zwrócił uwagę, że języki nie są do siebie podobne, a jego kontynuatorzy pokazali, że języki Indian czy Eskimosów mogą być bardziej skomplikowane niż europejskie, ich zaś użytkownicy inaczej postrzegają świat. Określa się to mianem relatywizmu językowego (czy też językowo-kulturowego)¹¹.

Etnolingwistyka, dostrzegając zarówno skomplikowanie otaczającej człowieka rzeczywistości, jak i złożoność języka, dąży do jak najpełniejszego opisu obiektu swoich badań, wykorzystując do tego celu zróżnicowane kategorie i narzędzia badawcze. Do szczególnie istotnych kategorii należą: (a) podmiot (który doświadcza, konceptualizuje i werbalizuje swoje doznania; może nim być jednostkowy nosiciel języka lub wspólnota nosicieli); (b) punkt widzenia (warunkuje językowy obraz świata); (c) wartości (leżą u podłoża językowego obrazu świata, scalają jego elementy) (zob. Bartmiński 2003: 63)¹². „Integrację tych kategorii i narzędzi badawczych proponuje lingwistyka kulturowa, zwana też lingwistyką antropologiczną – czy wreszcie – etnolingwistyką” (Anusiewicz 1994: 10).

Zgodnie z porządkiem ludzkich procesów poznawczych w koncepcji Bartmińskiego wyróżnia się trzy rodzaje podmiotu: doświadczający (eksperiencer), konceptualizujący, werbalizujący (mówiący, *homo loquens*). Podmiot jest nosicielem kultury i użytkownikiem języka. Stąd uwzględnienie tła podmiotowego jest warunkiem adekwatnej rekonstrukcji znaczenia słowa i podmiotowej rekonstrukcji kultury (Bartmiński, Niebrzegowska 1998). Jako nosiciel stereotypu, podmiot posługuje się „przyjętym [...] punktem widzenia, rodzajem wiedzy o świecie, typem racjonalności, systemem wzorów i wartości. Wszystko to razem decyduje o modelu poznawczym, w ramach którego przedmiot jest interpretowany” (Bartmiński 1993b: 15). Podmiot jest też nosicielem systemu wartości – są one „czynnikami sterującym konstruowaniem rzeczywistości przez subiekt doświadczający i konceptualizujący”

-
- 11 Melford Spiro zauważył, że bezustannie relatywizm kulturowy myli się z kulturowym zróżnicowaniem, a ponadto miesza ze sobą trzy typy relatywizmu: relatywizm deskryptywny, który zakłada, że zróżnicowanie kultur powoduje u ludów odmienne sposoby myślenia; relatywizm normatywny, wedle którego nie istnieją żadne uniwersalne standardy oceniania innych kultur i który obejmuje relatywizm poznawczy oraz moralny; relatywizm epistemologiczny, wedle którego kulturowo zmienne są ludzkie natura i umysł (Spiro 1986; wyd. pol. Spiro 2006: 27). W omawianej tu dziedzinie największą rolę odgrywa ostatni typ relatywizmu, na mocy którego w zasadzie zakres różnic kulturowych nie ma granic. Co więcej – w tym wypadku widać już wpływ antropologii Franza Boasa, który jako pierwszy postawił takie wymagania – kulturę należy opisywać w kategoriach jej uczestników. Rodzi to kłopoty, ponieważ, jak pisze Spiro, „etnograf nie może zrozumieć kultury (ani jej opisać), chyba że jest w niej socjalizowany; co więcej, musiałby ją opisywać w jej macierzystym języku”, a więc powstaje wewnętrzna sprzeczność.
- 12 Antoni Kępiński twierdził w *Psychopatiach*, że nieprawidłowości osobowościowe (na przykład osobowość anankastyczna czy histeryczna) rozwijają się u człowieka, gdy ma on zaburzony system wartości (Kępiński 1977: 19–20).

(Bartmiński 2003: 63), a zatem integrują jego tożsamość. Podmiot ten może być silnie zindywidualizowany (jak to się dzieje w stylu artystycznym), albo też uogólniony (co ma miejsce w dyskursie publicznym).

Z kategorią podmiotu silnie powiązana jest w etnolingwistyce kognitywnej kategoria punktu widzenia. Podmiotowe uwikłanie punktu widzenia (powiązane z typem racjonalności) „narzuca kategoryzację” ujawniającą się w językowym obrazie świata, a w związku z tym – decyduje o wyborze hiperonimu w definicji leksykograficznej (Bartmiński 1988a: 177–178; 1991). Czynniki te „tworzą określoną perspektywę interpretacyjną dla całościowej charakterystyki przedmiotu” (Bartmiński 1988a: 173). Punkt widzenia wpływa na kształt definicji, steruje także kreowaniem wariantów konceptualnych pojęcia (jego profili) (Bartmiński 1993a: 269–272). W związku z tym wybór punktu widzenia implikuje wybór określonego językowego obrazu świata: „zając opisywany z punktu widzenia naukowego obrazu świata i zając opisywany z punktu widzenia świata codziennego dotyczą tego samego, ale nie takiego samego zwierzęcia” (Bartmiński, Tokarski 1986: 74).

Odstępując od badania wyłącznie wewnętrznej struktury języka, etnolingwistyka odsłania swój głęboko humanistyczny profil, dotykając „najistotniejszych dla człowieka problemów i wartości” (Puzynina 2010: 36)¹³. Ma w sobie ponadto potencjał integrowania badań prowadzonych w ramach różnych nauk humanistycznych i tradycji badawczych (zob. Chlebda 2018: 230–231). Wymienione w punktach (1)–(4) cechy postrzegania języka w ramach etnolingwistyki za każdym razem akcentują integralność: danych, widzenia, wartościowania świata itd., a w koncepcji *homo loquens* podmiot badań spotyka się z ich przedmiotem.

Literatura

- ANUSIEWICZ J., 1990, *Problematyka językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX wieku*, [w:] J. Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata*, Lublin, s. 277–307.
- ANUSIEWICZ J., 1994, *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław.
- BARNARD A., 2000, *History and Theory in Anthropology*, Cambridge, U.K. – New York.

13 Por. „Badania etnolingwistyczne, w których obrębie pozostajemy, są z samej swojej istoty badaniami tożsamościowymi, ściślej – badaniami nad tożsamością wspólnotową, zwłaszcza narodową (choć nie tylko). Wynika to z faktu, że, z jednej strony, sama tożsamość wspólnotowa jest wielorako ujętykowniona, z drugiej zaś – że badania etnolingwistyczne stawiają sobie za cel główny docieranie do takich fenomenów, które, postrzegane całościowo, określamy właśnie jako tożsamość wspólnotową, zbiorową. Teza ta oznacza, że badacz danej problematyki powinien, po pierwsze, dążyć do ustalenia, z jakich to mianowicie fenomenów językowych złożona jest tożsamość wspólnotowa, po drugie zaś, jakimi metodami i na podstawie jakich danych źródłowych cechy tożsamości wspólnotowej rekonstruować i wiarygodność tych rekonstrukcji potwierdzać” (Bartmiński, Chlebda 2008: 11–12).

- BARNARD A., 2006, *Antropologia. Zarys teorii i historii*, przeł. S. Szymański, Warszawa.
- BARTMIŃSKI J., 1986, *Czym zajmuje się etnolingwistyka?*, „Akcent” 4, s. 16–20.
- BARTMIŃSKI J., 1987, *Z problemów etnolingwistyki (wybrane aspekty zagadnienia)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 5, s. 5–13.
- BARTMIŃSKI J., 1988a, *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji*, [w:] idem (red.), *Konotacja*, Lublin, s. 169–183.
- BARTMIŃSKI J., 1988b, *Słowo wstępne*, „Etnolingwistyka” 1, s. 5–7.
- BARTMIŃSKI J., 1990, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, [w:] idem (red.), *Językowy obraz świata*, Lublin, s. 103–120.
- BARTMIŃSKI J., 1991, *Miejsce hiperonimu w definicji leksykograficznej*, [w:] M. Grochowski, D. Weiss (red.), *Words are Physicians for an Ailing Mind*, München, s. 45–50.
- BARTMIŃSKI J., 1993a, *O profilowaniu i profilach raz jeszcze*, [w:] J. Bartmiński, R. Tokarski (red.), *O definicjach i definiowaniu*, Lublin, s. 269–275.
- BARTMIŃSKI J., 1993b, *O profilowaniu pojęć w słowniku etnolingwistycznym*, [w:] N. Toporov (red.), *Philologia Slavica. K 70 letiju akademika N.I. Tolstogo*, Moskwa, s. 12–17.
- BARTMIŃSKI J., 1996, *O „Słowniku stereotypów i symboli ludowych”*, [w:] SSiSL I/1, s. 9–34.
- BARTMIŃSKI J., 2001, *Język w kontekście kultury*, [w:] idem (red.), *Współczesny język polski*, Lublin, s. 13–22.
- BARTMIŃSKI J., 2003, *Miejsce wartości w językowym obrazie świata*, [w:] idem (red.), *Język w kręgu wartości. Studia semantyczne*, Lublin, s. 59–86.
- BARTMIŃSKI J., 2004, *Etnolingwistyka słowiańska – próba bilansu*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 16, s. 9–27.
- BARTMIŃSKI J., 2007, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.
- BARTMIŃSKI J., 2016, *O aktualnych zadaniach etnolingwistyki*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 28, s. 7–29, <https://doi.org/10.17951/et.2016.28.7>.
- BARTMIŃSKI J., CHLEBDA W., 2008, *Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów?*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 20, s. 11–27.
- BARTMIŃSKI J., NIEBRZEGOWSKA S., 1998, *Profile a podmiotowa interpretacja świata*, [w:] J. Bartmiński, R. Tokarski (red.), *Profilowanie w języku i w tekście*, Lublin, s. 211–224.
- BARTMIŃSKI J., TOKARSKI R., 1986, *Językowy obraz świata a spójność tekstu*, [w:] T. Dobrzyńska (red.), *Teoria tekstu. Zbiór studiów*, Wrocław, s. 65–81.
- BENEDICT R., 1934, *Patterns of Culture*, Boston – New York.
- BENEDICT R., 2002, *Wzory kultury*, przeł. J. Prokopiuk, Warszawa.
- BENVENISTE É., 1977, *Semiologia języka*, [w:] M. Głowiński (red.), *Znak, styl, konwencja*, Warszawa, s. 11–42.
- CHLEBDA W., 2018, *Pytania o tożsamość etnolingwistyki*, [w:] J. Tambor (red.), *Polonistyka na początku XXI wieku. Diagnozy. Koncepcje. Perspektywy*, t. 4, Katowice, s. 227–239.
- EJO: K. Polański (red.), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław 1999.
- EWJP: S. Urbańczyk (red.), *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, Wrocław 1978.
- GOODENOUGH W.H., 1981, *Culture, Language and Society*, Menlo Park.
- GOODENOUGH W.H., 2006, *W poszukiwaniu roboczej teorii kultury*, przeł. M. Szpetulska-Łazarowicz, [w:] M. Kempny, E. Nowicka (red.), *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej. Kontynuacje*, Warszawa, s. 100–116.
- GRABIAS S., 2001, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin.
- KĘPIŃSKI A., 1977, *Psychopatie*, Kraków.
- KROEBER A.L., KLUCKHOHN C., 1952, *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions*, Cambridge (Mass.).

- MAYENOWA M.R., 1991, *Język*, [w:] A. Kłosowska (red.), *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 1, Wrocław, s. 87–109.
- NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA S., 2020a, *Definiowanie i profilowanie pojęć w (etno)lingwistyce*, Lublin.
- NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA S., 2020b, *Elementy „językowe” i „przyjęzykowe” w definicji leksykograficznej*, [mps].
- NIKOLSKI L.B., 1976, *Sinhronnaja sociolingvistika (Teorija i problemy)*, Moskwa.
- OLSZEWSKA-DYONIZIAK B., 1996, *Zarys antropologii kultury*, Kraków.
- POTTIER B. (red.), 1973, *Le Langage*, Paris.
- PUZYNINA J., 2010, *Współcześni językoznawcy jako współbadacze i animatorzy kultury duchowej*, Lublin.
- RAJEWSKI M., 2004, *Koncepcje kultury i cywilizacji w naukach humanistycznych i społecznych*, [w:] R. Kuźmińska (red.), *Bogactwo kultur i cywilizacji europejskiej na lektoracie języka obcego*, Wrocław, s. 220–239.
- SAPIR E., 1978, *Kultura, język, osobowość*, przeł. B. Stanosz, R. Zimand, Warszawa.
- de SAUSSURE F., 1916, *Cours de linguistique générale*, Paris.
- de SAUSSURE F., 2002, *Kurs językoznawstwa ogólnego*, przeł. K. Kasprzyk, Warszawa.
- SPIRO M., 1986, *Cultural Relativism and the Future of Anthropology*, „Cultural Anthropology” 1, s. 259–286, <https://doi.org/10.1525/can.1986.1.3.02a00010>.
- SPIRO M., 2006, *Relatywizm kulturowy i przyszłość antropologii kulturowej*, przeł. G. Pożarlik, [w:] M. Kempny, E. Nowicka (red.), *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej. Kontynuacje*, Warszawa, s. 27–53.
- SSiSL: J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska (red.), *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. I: *Kosmos*, z. 1: *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, Lublin 1996, z. 2: *Ziemia, woda, podziemie*, Lublin 1999, z. 3: *Meteorologia*, Lublin 2012, z. 4: *Świat, światło, metale*, Lublin 2012; t. II: *Rośliny*, z. 1: *Zboża*, Lublin 2017, z. 2: *Warzywa, przyprawy, rośliny przemysłowe*, Lublin 2018, z. 3: *Kwiaty*, Lublin 2019, z. 4: *Zioła*, Lublin 2019, z. 5: *Rośliny, drzewa owocowe i iglaste*, Lublin 2020, z. 6: *Drzewa liściaste*, Lublin 2021, z. 7: *Krzewy i krzewinki*, Lublin 2022.
- TYLOR E.B., 1896, *Cywilizacja pierwotna. Badania rozwoju mitologii, filozofii, wiary, mowy, sztuki i zwyczajów*, przeł. Z. Kowerska, t. 1, Warszawa.
- USJP: S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. I–IV, Warszawa 2003.
- WĘGIEL M., 2007, *Gdy przysłowia umierają, ludy mądrość zatracają, czyli zarys propozycji opisu przysłów w Wielkim słowniku języka polskiego*, [w:] P. Żmigrodzki, R. Przybylska (red.), *Nowe studia leksykograficzne*, t. 1, Kraków, s. 101–110.

Cognitive Ethnolinguistics: Towards the Integral Description of Language

Abstract

The history of ethnolinguistics is, among other things, the history of the evolution of the idea of integrating hitherto isolated levels of research and types of data that are used in analyses. This paper discusses four views important for ethnolinguistics: on the unity of language and culture; about the importance of the cognitive function of language; about the need to use a broad material base in research; about recognizing that the ultimate goal of ethnolinguistic research is to reach the way of conceptualization of the world by the speaker, his mentality and the world of values.